

کافیاں بلکھے شاہ

کلمہ، مُرشد تے عشق راہیں روحانی جاگرتی

Abstract:

This research article describes importance of spirituality through Murshid (spiritual guide), Kalma and Ishq (Love). Most of the verses of Kalam e Bulleh shah show that he gave examples from his social life for the spiritual development of the people. Baba Bulleh Shah's readings, meditation, experience in sufi life are extensive and deep poetry which are expressed strongly in his poetry. The study of Kafian Bulleh Shah shows that he explores themes of love, spirituality and humanity through the message of his Murshid. He wants to reform the society through love and humanity.

Keywords: Spirituality, Poetry, Social Life, Meditation, Extensive and deep poetry, Murshid, humanity.

.....

پنجابی صوفی شاعراں دی شاعری اک حسی تجربے دے نال نال روحانی واردات دی داستان اے۔ دراصل ازلی حقیقت نوں جانن تے سمجھن لئی دو ڈھنگ اختیار کیجئے جاندے نیں۔ اک کسبی ڈھنگ جیہدا تعلق عقل نال اے تے دوجا وہی ڈھنگ جیہدا تعلق وجدان نال اے۔ عقل دلیلاں داسہارا الیندی اے جیہدے راہ وچ شک شبے دی گنجائش ہوندی اے جد کہ وجدان وچ شک شبے دی گنجائش نہیں ہوندی تے ایہدا دوجا ناں ”عشق اے۔ عشق داسدھا تعلق دل نال

ہوندا اے تے عشق وجدان دے پرلا کے ساریاں قیداں توں آزاد ہو کے اپنی منزل تیک اپڑ جاند اے۔ ایہو کارن اے پئی ساڈے پنجابی صوفی شاعراں نے اپنی شاعری راہیں بندے نوں جیون دی اصل حقیقت نوں سمجھن تے معرفت دی دُنیا نال جانکاری دین دی کوشش کیتی۔ منیر احمد شیخ اپنے مضمون ”پنجابی شاعری وچ تصوف“ وچ لکھدے نیں:

..... پنجابی شاعری، شاعری نالوں ودھ اک روحانی واردات اے تے ایس لئی ایس شاعری دیاں اک نالوں زیادہ سطحاں نیں، پڑھن دیاں وی تے تجربہ کرن دیاں وی۔ ایہدی ادبی حیثیت تے پڑھن والیاں بڑی بعد وچ جا کے متعین کیتی لیکن ایہہ مڈھ توں ای شعر کہن والیاں تے پڑھن والیاں لئی اک ڈوگھے روحانی تجربے دی حیثیت رکھدی سی تے اج وی ایہدی اپیل ایہو ای گھمبیر روحانی تجربہ اے جیوں دے وچ شعر کہن والا تے سُنن والا آپس وچ اک مک ہو جاندے نیں۔⁽¹⁾

پنجابی صوفیانہ شاعری وچ اُچا مقام رکھن والے نڈرتے بے باک شاعر بابا لکھے شاہ نے بندیاں دے جیون وچ روحانیت دی جوت جگاؤن لئی اوہناں دی باہردی دُنیا نوں اندر یعنی باطن نال جوڑن دا جتن کیتا۔ اوہناں مُرشد تے عشق دے نظریہ راہیں کلے تیک اپڑن تے رب دا ذکر کرن دی اہمیت نوں اُجاگر کیتا۔ دراصل صوفیاں دا آکھنا اے کہ کلمہ مقام حق توں آرہیا اے تے ایہو روح نوں اپنے نال ملا کے اوس نوں روحانی طبقات پار کرواندا ہویا واپس اپنے آخری روحانی مقام اُتے لے جان داکم کردا اے۔ کلے نوں سنتاں نے نا، شبد تے اُحد شبد وغیرہ آکھیا اے۔ صوفی درویشاں نے اینوں گُن، حُدا داکلمہ، حُدا داکلام، بانگ اسمانی، کلام الہی، اسم اعظم تے سلطان الاذکار وغیرہ دے ناواں نال بیانیا اے۔ درحقیقت مُرشد دی مدد نال باطن وچ ایس کلے نال وابستگی نوں ای مُرشد دے ہتھاں اُتے بیعت ہونا یا مُرشد دے کلے وچ آنا آکھیا گیا اے۔ بے آرپوری، ٹی آرشدگاری لکھدے نیں:

کامل فقیروں کی کلمہ، کلام، امر، حکم، گُن، شبد یا نام سے مراد کسی بھی زبان کے کسی خاص لفظ یا جملہ سے نہیں، بلکہ خدا کی کائنات کو پیدا کرنے والی اور پیدا شدہ مخلوق کو دوبارہ خود میں ملانے والی طاقت سے ہے۔ سائیں جی کا

کلام اس طاقت کے بیان سے بھرپور ہے آپ نے اس طاقت کو نام۔ ناد۔
 اُحد ناد۔ شبد۔ اُحد شبد۔ اُحد کا باجا۔ عارف کا باجا۔ اُحد کی مُرلی۔ اُحد کی
 بنسی۔ اُحد کی تار۔ نحن اقرب کی بنسی۔ گنج مخفی کی مُرلی۔ گن فیکون کی آواز
 غرضیکہ اسے کئی ناموں سے پکارا ہے۔“ (2)

دراصل کامل صوفی ازل توں ایس سچے کلمے دی صفت کردے آرہے نیں کیوں جے ایہ
 رب نال ملن لئی رب ولوں ای بندے اندر رکھیا گیا قدرتی ذریعہ اے۔ بلھے شاہ دے کلام وچ ایس
 کلمے دا ذکر بھرواں ملدا اے۔ بلھے شاہ دی کافی ”بنسی کا ہن اچرج بجائی“ وچ بلھے شاہ نے مُرشد
 دے ذریعے کلمے دی اہمیت تے رب تیک اپڑن دے راہ ول رہنمائی کیتی اے۔ وگی ویکھو:

بنسی کا ہن اچرج بجائی

بنسی والیا چا کا رانجھا

تیرا سُر ہے سبھ نال سانجھا

تیریاں موجاں ساڈا مانجھا

ساڈی سُر تیں آپ ملائی

بنسی کا ہن اچرج بجائی

بنسی والیا کا ہن کہاویں

شبد انیک اٹوپ سناویں

اکھیاں دے وچ نظر نہ آویں

کیسی بکھری کھیل رچائی

بنسی کا ہن اچرج بجائی

بنسی سبھ کوئی سنے سناوے

اُرتھ اس کا کوئی ورلا پاوے

جو کوئی اُنہد کی سُر پاوے

سو اس بنسی کا سودائی

بنسی کا ہن اچرج بجائی (3)

بُلیھے شاہ آکھدے نیں میرے محبوب نے اچرج بنسی وجائی اے۔ اے بنسی والے محبوب (رانجھا) تیرا سُرسبھ نال سانجھا اے تیرا موج وچ آنا ساڈے لئی خوشی دی گل اے۔ ایہ تعلق ساڈے نال تو خود پیدا کیتا اے۔ درحقیقت بُلیھے شاہ اوس سُر، آواز دی گل کردے نیں جیہڑا ازل توں چلیا آرہیا اے۔ ساری کائنات وچ ایس بنسی دے سُردی آواز گونج رہی اے پر انسانی سوچ تے عقل مُرشدتوں بغیر ایس بنسی دے سُرنوں سمجھ نہیں پاؤندی۔ ظاہری دُنیا دی بنسی نون تے سارے لوک سمجھ سکدے نیں پر اُحمد دی بنسی دا علم صرف تھوڑے لوکاں نوں ہوندا اے تے جیہڑے لوک اک واری ایس دے دیوانے ہو جاندے نیں اوہ معرفت دے راز نوں پا جاندے نیں۔ جو کوئی ایس الوہی آواز نوں (جیہڑی ازل توں ابد تیک آوندی رہوے گی) سمجھ لے گا اوہ ایس داشیدائی ہو جاوے گا۔ ایس کافی وچ تصوف دی ڈنگھی رمز لگی ہوئی اے۔ بنسی دی علامت جیہڑی کرشن جی دے نال دے نال تے اتھے رانجھے نال منسوب کیتی گئی اے۔ اک بلند درجہ روحانی طبق (عالم لاہوت) دی موسیقی ول اشارہ اے۔ ایس بنسی دا ذکر تے ہر شخص کردا اے پر ایہ بھید صرف اوس اُتے کھلدا اے جیہڑا اپنے اندر نغمہ الہی نوں سُن دا اے۔ بنسی دیاں کئی سُراں نیں پر اک واحد سُرنغمہ الہی ایہناں ساریاں وچ کم کردی اے۔ جے کراسیں کلمہ نال پکا تعلق قائم کر لاں گے تے مرن ویلے ساڈی بخشش لئی حضور اکرم ﷺ دی گواہی ای کافی ہووے گی۔ دراصل ایس کلمے نال بندے دا تعلق رب دے ذکر دے ذریعے ای قائم ہو سکدا اے۔ ایس سلسلے دی سب توں اعلیٰ تے عمدہ بشارت رب العزت نے خود بندے نوں دتی فاز کردی اذکر کم (یعنی اے میرے بندو! تسیں یاد کرو مینوں میں یاد کراں گا تہانوں) کلمے دا ذکر دل دی صفائی کردا اے تے ایس راز دے عاشق کدی ایس دی قربت توں وانجھے نہیں رہندے۔ جے آر پوری تے ٹی۔ آر شدگاری لکھدے نیں:

سائیں جی نے کلمہ یا اُحمد کو ”گن فیکون“ کی آواز کہہ کر یہ اشارہ کیا ہے کہ
خُدا کا حکم یا کلمہ ہی کائنات کا خالق ہے۔ آپ نے اس کو گنج مخفی دی
بنسری، یعنی خُدا کا پوشیدہ خزانہ بھی کہا ہے۔ اسی کو آپ نے لامکاں کی پٹری
پر بیٹھ کر بجایا جانے والا نادبھی کہا ہے۔ اور اسی کو ”عرشی گُرسی“ (آسمانی تخت)
کی بانگ کا نام بھی دیا ہے۔⁽⁴⁾

بلیھے شاہ، عنایت شاہ قادری شطاری دے مُرید سن تے قادر یہ سلسلے وچ ذکر تے جذب نوں بڑی اُچھتیا حاصل سی۔ ایس لئی بلیھے شاہ دے کلام وچ ذکر تے جذب دی کیفیت بھر پور ملدی اے۔ بلیھے شاہ نے اپنے مُرشد کولوں ملے ذکر راہیں کلمے تے رُبی عشق دی معرفت نوں جانیا تے اپنی شاعری اندر ایس دی اہمیت نوں بیان کیتا۔ اُستاز العلماء حضرت مولانا الحاج محمد اسماعیل صاحب سنبھلی لکھدے نیں:

(خلوت وانجمن) لوگوں کے ساتھ بیٹھ کر بھی اپنے وطن اصلی کی طرف متوجہ رہنا اور اللہ کی یاد سے غافل نہ ہونا۔ حق تعالیٰ کا ارشاد ہے رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله (میرے بندے وہ لوگ ہیں جن کو سوداگری اور لین دین میرے ذکر سے غافل نہیں کرتا)..... اپنے قلب کی طرف متوجہ ہونا اور خیال کرنا کہ قلب سے اللہ اللہ نکل رہا ہے یعنی سالک ہمیشہ اللہ کا ذکر کرے۔ اسم ذات کا یا نفی واثبات کا یعنی کلمہ شریف لا الہ الا اللہ کا کہ جو اپنے مرشد سے پہنچا ہو، اور ذکر اس قدر کرے کہ حق تعالیٰ کی حضوری حاصل ہو جائے۔ حضرت خواجہ نقشبند فرماتے ہیں کہ مقصود ذکر سے یہ ہے کہ دل ہمیشہ حضرت حق کے ساتھ حاضر رہے بوصف محبت و تعظیم۔⁽⁵⁾

بلیھے شاہ نے عرفان تے آگہی دا پندھ سوچ وچار راہیں نہیں کیتا۔ ایس منزل وچ اوہناں دا حضر راہ وجدان تے عشق دا ذوق رہیا اے۔ ایہناں دے نیڑے کائنات تے عالم خارجی دی تخلیق عشق دیاں کرشمہ سازیاں نیں۔ حضرت شیخ فرید الدین مسعود گنج شکر ہوریں عشق دی حقیقت اِنج بیان کردے نیں:

حضرت شیخ الاسلام قدس سرہ العزیز نے عشق کی حقیقت بیان فرماتے ہوئے کہا کہ عشق کی تحریک مشاہدہ معشوق سے ہوتی ہے۔ جب لوگ مجاہدہ میں مبالغہ کرتے ہیں تو وہ مجاہدہ مکاشفہ بن جاتا ہے۔ اور جب مکاشفہ مشاہدہ بنتا ہے تو عاشق اپنے آپ کو معشوق کی بارگاہ میں حاضر پاتا ہے۔ اُس کا جذبہ عشق ترقی پذیر ہوتا ہے۔ بتدریج منازل عرفان طے کرتا جاتا ہے۔ حجابات درمیان سے اٹھتے چلے جاتے ہیں۔ ایک مقام پر پہنچتا ہے تو اُسے قرار آ جاتا

ہے۔ گویا وہ عالمِ تحیر میں پڑ گیا۔ (6)

در اصل عشقِ دی بنیادِ مشاہدہ اُتے ہوندی اے پر ایس مشاہدے لئی اللہ تعالیٰ نے اپنے خاص لوک چُن لئے نیں جیہناں دا دل رب دے عشق وچ دھڑکدا رہندا اے تے اوہ دوجیاں نوں وی راہِ حق دکھاؤندے رہندے نیں۔ ملفوظاتِ حضرت شیخ فرید الدین مسعود گنج شکر اسرار الاولیا (اردو) وچ لکھیا اے:

جناب رسالت مآب ﷺ سے روایت ہے کہ روزِ ازل جب اعضاءِ انسانی کی تخلیق و تخمیر کی گئی۔ بنی نوع انسان میں سے گروہِ عشاق کا تخمیر عشق و محبتِ الہی سے اٹھایا گیا۔ جس کا نتیجہ ہے کہ ازل سے لیکر آج تک ان لوگوں کی زبان پر ربِ ارنی نظر الیک ہی کا کلمہ ہے۔ پس اے درویش! جس آنکھ میں عشق کا سرمہ لگا دیا گیا ہے۔ عرش سے تحتِ اُترئی تک کوئی چیز اُس نظر میں غیب نہیں۔ (7)

صوفیاں دا آکھنا اے باطنِ دی دُنیا تیک اودوں ای رسائی ہو سکدی اے جدوں دل نوں دُنیا دیاں فانی شیواں دے ذکر تے تصورِ دی تھاں، ربِ دی ذات دے ذکر تے مُرشد دے تصور اُتے لا دتا جاوے تاں بندے دے اندرونِ دُنیاوی مادیت پرستی نوں ختم کیتا جاسکدا اے تے ربِ دی ذات نال محبت تے لگاؤ پیدا کیتا جاسکدا اے۔ اُستاذِ العلماء حضرت مولانا الحاج محمد اسماعیل صاحب سنہجلی لکھدے نیں:

ذکر اللہ آئینہ قلب کی صیقل ہے اور طالبانِ محبت کے زخمِ کامرہم اور روح کی غذا ہے ذکر اللہ دُنیا سے دور اور خدا سے قریب کرتا ہے۔ ذکر اللہ جہنم سے دور کرتا ہے اور جنت سے قریب کرتا ہے۔ ذکر اللہ دنیا کی تمام نعمتوں سے بہتر اور اعلیٰ ہے۔ ذکر حق ہی وہ چیز ہے جو حق تعالیٰ کے انوار سے وصل اور مخلوقِ فانی سے فصل کراتا ہے اور دائمی زندگی عطا کرتا ہے۔ (8)

بہر حال ذکر تے شغل دا اصل مقصد اپنے ظاہر تے باطنِ دی اصلاح اے، ایس دے بغیر ذکر تے شغل بیکار اے۔ ذکر وچ اسمِ ذاتِ اللہ دی کثرت، دوجے اذکار تے اشغالِ نالوں بہتی مفید تے بہتر اے۔ ایس سلسلے وچ اہل اللہ دی صحبت بہت ضروری اے۔ اُستاذِ العلماء

حضرت مولانا الحاج محمد اسماعیل صاحب سنبھلی لکھدے نیں:

جبکہ علم باطن کا حاصل کرنا فرض ہے تو اس علم کے عالم کی تلاش بھی ضروری ہوگی لہذا مرشد کامل کی کچھ کیفیات معلوم ہونی چاہئیں تاکہ صحیح شناخت کے بعد اس سے فائدہ حاصل کیا جائے۔⁽⁹⁾

درحقیقت اک سالک صحیح کلمہ اودوں ای پڑھ سکدا اے۔ جدوں اپنے مرشد کولوں کلمہ پڑھدا اے۔ مرشد نہ صرف اوس نوں صحیح کلمہ سکھاؤندا اے سگوں کلمے دے معنی تے اوہدیاں برکتاں وی کھل کے بیان کردا اے جہدے نال سالک دے من وچ کلمہ تے اوہدے معنی نقش ہو جاندا اے۔ اوہ رات دن کلمے دا ورد کردا اے تے رب کولوں برکتاں حاصل کردا اے۔ حقیقت دی راہ تے ٹرن والے سالک دے تن پڑاواں وچوں اک پڑا مرشد والا اے بلھے شاہ نوں ایس پڑا وچ عنایت شاہ قادری توں سوا کچھ وی نہیں دسدا۔ اوہناں اپنا طبیب ”مرشد“ نوں آکھیا جیہدے عشق نے اوہناں نوں ”تھیا تھیا“ کر کے نچایا تے ایس ”تھیا تھیا“ نے اوہناں دے وجود وچوں ”آپے“ نوں مُکاؤن وچ اہم کردار ادا کیتا اے۔ اوہناں اپنیاں کافیاں وچ راجھے دی علامت راہیں اک سالک دے حقیقت دے راہ وچ اگے ودھن دی دس پائی تے توحید دی اصل حقیقت نال عام لوکاں نوں روشناس کروایا تاں جے اوہناں دا مرشد تے ذکر راہیں رب نال تعلق مضبوط ہو سکے۔ ڈاکٹر سید اختر جعفری اپنی لکھت ”نویں زاویے“ وچ لکھدے نیں:

بابا بلھے شاہ ایسے توحید دے قائل نیں جیہڑی ازل توں موجود اے تے ابد تیکر باقی رہے گی۔ ایہو توحید ایس کائنات دی رگ رگ تے ڈڑے ڈڑے وچ سمائی ہوئی اے۔ بابا بلھے شاہ جدوں ایس توحید دے رنگ وچ اپنے آپ نوں رنگ لیندے نیں تے فیر اوہناں نوں اپنی ذات تے رب دی ذات وچ کوئی فرق دکھالی نہیں دیندا۔ اوہناں دی ذات جزو وانگوں گل وچ سما جاندا اے۔⁽¹⁰⁾

دراصل بلھے شاہ دا تصوف بامقصد تصوف سی۔ ایہہ تصوف گنہبیر روحانی جاگرتی اتے احساس اُتے انحصار کردا سی۔ بلھے شاہ ربی نور دے پاندھی سن۔ اوہ ازلی نور دے و نجا رے سن۔

اوہناں دے دل وچ صرف سچائی دی روشنی جگدی سی۔ اوہناں دے صوفیانہ خیالات موجب سچا عشق ربی جمال دا احساس اے جیہڑا مُرشد دے راہ اُتے چل کے حاصل ہوندا اے۔ جناب ڈاکٹر ترلوچن سنگھ اپنے مضمون ”دیکھے شاہ دا تصوف“ وچ لکھدے نیں:

بلھے شاہ دا تصوف با مقصد تصوف سی۔ ایہہ تصوف گنہیہ روحانی جاگرتی اتے احساس اُتے نر بھرسی۔ ایہہ احساس اوس نوں قادری صوفی سلوک تے عملاں توں عنایت شاہ راہیں ملیا۔ عنایت شاہ اُچ کوئی دا عالم تے ولی اللہ سی۔ اوس توں جیون سکھیا لے کے لیکھے شاہ وی سنت صوفی بنیا۔⁽¹¹⁾

صوفیاں دا مننا اے پئی رب بندے دے اندر وسدا اے تے روح وی اندرای اے تے روح نوں رب نال جوڑن والی ڈور یعنی ”کلمہ“ وی اندر اے۔ پر خُدا یا کلمہ دے گنج مخفی دا راز ظاہر کرن والا تے ایس تیک اپڑان والا مُرشد کامل باہروں بھالنا پیندا اے:

جے کوئی اُس نوں لکھنا چاہے، باجھ وسیلے لکھیا نہ جائے
شاہ عنایت بھید بتائے، تاں گھلے اسرار⁽¹²⁾

مُرشد دا اصلی کم باطنی کلمے دا بھید دینا تے روح نوں اوس دے شغل دا طریقہ کار دسنا کیوں جے ایس کلمے دے بغیر پار اُترن دا ذریعہ کوئی نہیں۔ بلکھے شاہ اپنیاں کافیاں ”ڈھلک چرنے دی ہتھی، کتیا مُول نہ جاوے“ کافی وچ اشارہ کردے نیں کہ روحانی شغل وچ بہت ساریاں اوکڑاں پیش آؤندیاں نیں۔ ایہناں اوکڑاں نوں حل کرن وچ مُرشد دا اوہو ہتھ اے جیہڑا اک لوہار دا ناقص چرنے دے ٹھیک کرن وچ ہوندا اے۔ دراصل مُرشد دا فضل سے مَنّاں کت لین نالوں زیادہ اے، یعنی مُرشد کامل دا فضل تے کرم ہر قسم دے نیک عملاں توں اُچا درجہ رکھدا اے۔ ملاحظہ ہووے:

ڈھلک گئی چرنے دی ہتھی، کتیا مُول نہ جاوے
تکے نوں دل پے پے جاندے، کون لوہارا سداوے
تکے دے دل کڈھ لوہارا، تندے ٹُٹ ٹُٹ جاوے
گھڑی گھڑی ایہہ جھولے کھاندا، چھلی کت بدھ لاہوے
فیتا نہیں جو بیڑی سچناں، بایڑ ہتھ نہ آوے

چڑیاں اُتے چوڑ ناہیں، ماہل پئی بڑاوے
 ڈھلک گئی چرنے دی ہتھی، کتیا مول نہ جاوے
 دن چڑھیا کد گزرے، میٹوں پیارا مکھ دکھلاوے (13)

صوفیاں دا پکا عقیدہ اے کہ مُرشد دا پلا پھڑنا خدائی رحمت دے دائرے وچ داخل ہونا اے۔ بلیھے شاہ اپنے کلام وچ وار وار ایس امر ول اشارہ کردے نیں کہ الہی رحمت دا حصول مُرشد دے ذریعے ہوندا اے۔ بلیھے شاہ فرماؤندے نیں کہ مُرشد دے دسے ہوئے راہ اُتے چلن نال سدھراں توں چھٹکارا ملدا اے، دل پاک تے صاف ہوندا اے تے انسان بے خوف ہو کے حقیقی خوشی دا حق دار بن جاندا اے:

پھڑ مُرشد عبد خدائی ہو
 وچ مستی بے پروائی ہو
 بے خواہش بے نوائی ہو
 وچ دل دے خوب صفائی ہو
 بلیھا بات سچی کدوں رُکدی اے
 گل اک نُقطے وچ مگدی اے (14)

مُرشد جیندے جی وی مدد کردا اے تے وقت آخر وی طالب نوں ہر طرحاں دے
 خطریاں توں بچا کے منزل مقصود اُتے اپڑان دا ضامن ہوندا اے:
 اک اوکھا ویلا آوے گا
 سبھ ساک سین بھج جاوے گا
 کر مدد پار لنگھاوے گا
 ادہ بلیھے دا سلطان گڑے
 کر کتن ول دھیان گڑے (15)

مُرشد دکھاں تے خطریاں دی گھاٹی نوں پار کروا کے روح دا مالک کُل نال وصال
 کروا دیندا اے تے اوس نوں اوس مقام اُتے اپڑا دیندا اے جتھے کسے دی رسائی ممکن نہیں:

ہُن مینوں کون پچھانے، ہُن میں ہوگئی نی کجھ ہور

ہادی مینوں سبق پڑھایا

او تھے غیر نہ آیا جایا

مُطلق ذات جمال وکھایا،

وحدت پایانی شور (16)

ایس حقیقت توں انکار نہیں کیتا جاسکدا کہ روحانی ترقی لئی مُرشد توں مُراد رب نال وصال کرن والا کامل ولی اے۔ بُلھے شاہ مُرشد دی ہستی نوں رب تے بندے دوواں وچکار میل دا ذریعہ آکھدے نیں۔ دراصل رب دا سچا عابد خُدا ئی سمندر وچوں اُٹھن والی اجہی لہر اے جیہڑی سمندر توں اُٹھدی اے، ہمیش لئی سمندر دا حصہ رہندی اے تے آخر سمندر وچ ای سما جاندی اے۔ لہر کدی وی سمندر توں وکھری نہیں ہوندی۔ لہر دیاں جڑاں ہمیش سمندر وچ ای رہندیاں نیں۔ جے آر پوری، ٹی۔ آر۔ شنکاری لکھدے نیں:

صُوفی درویشوں نے مُرشد کامل کو خُدا کے آسمان سے لگا زینہ کہا ہے۔ یہ وہ شفاف شیشہ ہے جس میں دوسری طرف کا نور صاف دکھائی دیتا ہے سائیں بُلھے شاہ عشق مجازی کو عشق حقیقی تک لے جانے کا ذریعہ کہتے ہیں۔ یہاں عشق مجازی کا مطلب مُرشد کی صُورت یعنی انسانی قالب میں نمودار حقیقت کا عشق ہے۔ آپ نہایت خوبصورت انداز میں اس پیچیدہ راز کو آشکار کرتے ہوئے فرماتے ہیں کہ جب تک کسی شکل و صُورت سے پیار نہ ہو، نادیدہ حقیقت کا پیار کیسے بیدار ہو سکتا ہے دیدہ صُورت کے عشق کا دھاگانہ ہو تو صُوفی نادیدہ کی محبت کا جامہ کیسے سیئے؟ جب تک مُرشد مجازی صُورت میں سخی بن کر نہ آئے رحمانی شفقت کی خیرات کیسے نصیب ہو؟ مُرشد کامل کی ذات کا عشق ہی عشق الہی کا جنم داتا ہے۔ (17)

ڈاکٹر اسلم رانا روحانیت تے تصوف دے راہ وچ عشق دی کیفیت نوں اُنج بیان

کردے نیں:

تصوف وچ عشق اک عجیب کیفیت داناں اے۔ کسے پاسے تے ایہہ

صرف اوس جذبے دا اظہار اے، جیہڑا اک عاشق اپنے محبوب لئی محسوس کردا
اے تے دوجے پاسے عشق اک حسّی عمل اے، جیہدے ذریعے انسان
حقیقت دا ادراک کردا اے تے اک ہور نقطہء نظر نال عشق توحید دے
مسنک دا دوجا ناں اے۔ (18)

مولانا روم فرماندے نیں کہ جیہڑا بندہ خدا دی حضوری وچ رہنا چاہندا اے۔ اوہنوں
آکھو کہ اوہ جا کے کسے ولی اللہ دی صحبت وچ بیٹھے۔ ولیاں دی اک گھڑی دی صحبت سوورھیاں دی
پُر خلوص بندگی نالوں بہتر اے:

ہر کہ خواہد ہمنشین با خدا
گونشید در حضور اولیا
ہمنشینی ساعتے با اولیا
بہتر از صد سالہ طاعت بے ریا

بابا بکھے شاہ ہوراں نے اپنیاں کافیاں وچ مُرشد نال عشق راہیں کلمے تیک اپڑن دا راہ
وکھایا۔ اوہناں دی کافی ”میرے کیوں چر لایا ماہی“ وچ ہیرتے رانجھے دی داستان راہیں معرفت
دے رنگ نوں بیان کیتا گیا اے۔ ملاحظہ ہووے:

میرے کیوں چر لایا ماہی
گن فیکون آوازہ آیا
تخت ہزار یوں رانجھا دھایا
چوچک دا اس چاک سدایا
اوہ آہا صاحب صفائی
میرے کیوں چر لایا ماہی
جوگی شہر کھیڑیاں دے آوے
جس گھر مطلب سو گھر پاوے

بُوہے جا کے ناد و جاوے (19)

بکھے شاہ دا آکھنا اے کہ دُنیا دی تخلیق دا حکم ”گن فیکون“ ہوندیاں ای رانجھا ہیرنوں

تخت ہزارے توں لین ٹر پیتے چوچک دا نوکر آکھوایا (میرا محبوب یعنی مرشد عرش معلیٰ توں دُنیا اُتے آگیا تے اوہ ذات باری دا غلام اکھوایا) اوہ باطنی صفائی رکھن والا سی یعنی اوس دا ظاہر تے باطن اکو جیہا سی۔ ہیرنوں جدوں جبراً کھیڑے (نفس، شیطان) دے نال گھلیا گیا تے رانجھے نوں جوگی دا روپ وٹا کے اوس دے کچھے جانا پیا۔ کھیڑیاں دے پنڈ رانجھا اوس ہیر کچھے جاندا اے جیہڑی کھیڑیاں دے ہر طرحاں دے سزاتے سامان (حواس دیاں لذتاں) نوں ٹھوکر مار کے رانجھے لئی بے تاب ہو جاندی اے تے جوگی اوس دے بوہے اُتے جا پڑدا اے۔ جوگی ہیر دے بوہے نادو جاند اے یعنی اوہ روح نوں باطن وچ کلے نال جوڑدا اے۔ جوگی ہیر دے بوہے اگے ”چینا“ کھلار کے بہہ جاندا اے پر چینا چنگدیاں یعنی دُنیاوی کاروبار کردے ہوئے جوگی دی نظر ہمیش ہیر (روح) اُتے رہندی اے۔ جدوں ہیر جوگی دیاں اکھاں وچ ویکھدی اے۔ رانجھے دیاں اکھاں نوں پچھان جاندی اے تے بارگاہ الہی توں ہوئی بخشش دے طفیل جوگی اوس نوں لے کے تخت ہزارول روانہ ہو جاند اے۔

اوہ جوگی دے پیار وچ دیوانی ہو کے جوگی دے کچھے اوس دے دیس روانہ ہو جاندی اے۔ بُلھے شاہ دے کلام دا مطالعہ ظاہر کردا اے کہ اوہناں عام لوکائی اندر روحانی جاگرتی لئی اوہناں دی سماجی حیاتی وچوں مثالوں دتیاں تاں بے لوکائی نوں معرفت بارے جانکاری دتی جا سکے۔ اوہناں اپنیاں کافیاں وچ ایس ازلی تے ابدی قانون نوں ظاہر کیتا اے کہ مرشد عشق راہیں روح نوں باطن دے کلے نال جوڑ کے ایس عالم فانی توں نجات دوا کے واپس مقام حق اُتے لے جاند اے۔ درحقیقت بُلھے شاہ دی شاعری دا مرکزی نکتہ عشق اے جیہدے راہیں سالک دے دل وچ کھلرن والا چائن نہ صرف اوس دی اندرلی تے باہرلی دُنیا نوں جگمگا دیندا اے سگوں عام لوکائی نوں وی معرفت دا چائن وندا ہو یا محبت تے انسانیت دا درس دیندا اے۔

حوالے:

- ☆ اسسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، گورنمنٹ اسلامیہ پوسٹ گریجویٹ کالج ریلوے روڈ، لاہور
- 1- سعید بھٹا، (مرتبہ)۔ سانجھ و چار (لاہور: اے۔ ایچ پبلشرز، 1997ء) 389
 - 2- جے آر پوری، ٹی آر شنگاری۔ سائیں لکھے شاہ (لاہور: فکشن ہاؤس، 1999ء) 107-108
 - 3- پروفیسر حمید اللہ شاہ ہاشمی۔ شرح کلام لکھے شاہ (جہلم: بک کارنر، 2018ء) 102 تا 103
 - 4- جے آر پوری، ٹی آر شنگاری۔ سائیں لکھے شاہ، ص 110-111
 - 5- اُستاز العلماء حضرت مولانا الحاج محمد اسماعیل صاحب سنبھلی۔ مقامات تصوف (لاہور: یونیورسٹی بکس (1982) 90 تا 91
 - 6- حضرت شیخ بدرالدین اسحاق (مرتبہ)۔ ملفوظات حضرت شیخ فرید الدین مسعود گنج شکر اسرار الاولیاء (اُردو)، (مترجم) پروفیسر عبدالسمیع ضیاء (ساہیوال: مکتبہ فریدیہ، س ن) 150
 - 7- ایضاً، ص 154
 - 8- اُستاز العلماء حضرت مولانا الحاج محمد اسماعیل صاحب سنبھلی۔ مقامات تصوف، ص 99
 - 9- ایضاً، ص 65
 - 10- سید اختر جعفری، ڈاکٹر، پروفیسر۔ نوین زاویے (لاہور: پبلشرز ایمپوریم، 1989ء) 62 تا 63
 - 11- اقبال صلاح الدین، (مرتبہ)۔ لعلان دی پنڈ (لاہور: عزیز پبلشرز، 1986ء) 437
 - 12- جے آر پوری، ٹی آر شنگاری۔ سائیں لکھے شاہ، ص 132
 - 13- محمد آصف خان (سودھن ہار)۔ آکھیا لکھے شاہ نے (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2011ء) 182
 - 14- ایضاً، ص 77
 - 15- ایضاً، ص 255

- 16- حمید اللہ شاہ ہاشمی، پروفیسر۔ شرح کلام کلمے شاہ، ص 460
- 17- جے آر پوری، ٹی آر شنکاری۔ سائیں کلمے شاہ، ص 142 تا 143
- 18- اسلم رانا، ڈاکٹر۔ رمز روایت (لاہور: عزیز پبلشرز، 1986ء) 104 تا 105
- 19- حمید اللہ شاہ ہاشمی، پروفیسر۔ شرح کلام کلمے شاہ، ص 355 تا 358